

Antoine Bodar

John Brockman (redactie), *Ik geloof dat..., maar heb geen bewijs* (Spectrum 2006) 70-74.

DE HEL BESTAAT

I

De hel bestaat. De aanwezigheid van haar bestaan doet zich niet voeren voor de vierschaar der logica maar uit de ervaring laat zij zich niettemin afleiden. Heeft de hel met geloof van doen? Voor gelovigen wel, voor ongelovigen niet. Toch doet zij zich voor onder christenen en heidenen beiden. Heette zij voorheen onderwereld of dodenrijk en plaats van eeuwige straf [hk] dus plek van afzien in leed en ellende, nu is zij in gewaarwording veeleer toestand, bijna gemoedstoestand, maar vaak toch gehecht aan een plek. Hoe eenvoudiger het beeld van de hel gestalte gegeven?

Vooraleer de hel in menselijke samenleving voor ogen te brengen en voorts te verwijlen bij christelijke beleving daarvan in onderscheidenheid van geloof, geef ik alvast die van mij zelf prijs: Hoewel ik mij houd aan de leer van de Kerk die onderricht dat de hel de verdoemden geldt voor altijd [hk] allerzwaarste zondaars die zonder berouw voorbij de dood zijn gegaan, houd ik zelf de hel niet minder dan de hemel in denken van mij af om beide niet te overwegen als beloning of straf. Beide toebedelingen zijn mij te menselijk, al te menselijk.

De vraag naar hemel en hel wordt evenwel veelvuldig gesteld. Wat geef ik als antwoord? Met de trein reis ik in de zon doorlatende lente door Umbria of Toscane en vermoed in de liefelijkheid van lichtval en landschap het bestaan van de hemel. Met tram of bus begeef ik mij in de druilerige winter naar oude wijken van Amsterdam of Rotterdam en kom in de grauweheid van de stad het bestaan van de hel op het spoor. Het landschap laat zich onbevangen bevroeden, de stad daarentegen bevangen ondergaan.

Maar ontwaakt uit zo'n verwekelijkte gewaarwording haast ik mij de begrippen van hemel en hel meer algemeen en zo niet naar de praktijk maar naar de theorie te formuleren. Want als de hemel bestaat, niet minder de hel. En blijkt de hel, dan niet minder de hemel. Is die gedachtengang alleen gevolg van symmetrisch denken, dat mij van nature is en dus louter subjectief, of getuigt hij althans eniger mate van objectiviteit? Terwijl ik enerzijds geloof in de gerechtigheid die recht moet wijzen en daarin wens te geloven dat de menselijke gerechtigheid (ten minste intrinsiek) naar de goddelijke verwijst, geloof ik anderzijds (en dat onvoorwaardelijk) dat altijd ten slotte het goede het kwade zal overwinnen en aldus de hemel de hel. Hoe dan de hemel te verstaan? Hij is de plaats, de toestand dus, van liefde. En de hel? Zij is de toestand van haat. Maar wat te denken van hemelachtig en helachtig? Dat zijn ervaringen of omstandigheden waarmee de weg naar hemel of hel is geplaveid.

Dit is mijn belijdenis: De liefde overwint altijd de haat, hoe lang zulks ook kan duren. Dat geloof is niet alleen overtuiging maar ook getuigenis, niet alleen wijze van leven maar ook wijze van overleven.

Heeft mijn geloof in hemel en hel te maken met God en de Duivel? Alles met God [hk] de liefde. Niets met de Duivel – de haat. Waarom niet? Ik stel geen belang in de Duivel. En zijn bestaan boezemt mij geen angst in. Zou hij niet bestaan, des te beter. Maar zou God niet bestaan? Dan past het mij te verdwijnen in het niets. Want Hij is al in al. Maar is Hij niet, dan is alleen niets de keuze.

Niets is variatie op iets. De wereld van het westen is vol van nietsisme en ietsisme [hk] al naar gelang de aanhanger. Geleerde verlichten houden het op niets, eenvoudige verwereldlijkten houden het op iets.

Hoe veelal te denken over het leven na de dood [hk] over het hiernamaals na het hiernumaals? Eigen aan ons tijdsgewricht is zowel een onverschilligheid daaromtrent als een eigentijdse zekerheid. Enerzijds onbekommerdheid bij sommigen of het leven nu wel dan wel niet doorgaat en bij anderen de wens dat het echt voorbij is. Anderzijds stelligheid dat het leven doorgaat niet in eeuwig leven maar in opnieuw hier geboren worden (waarna klaarblijkelijk alsnog rekening wordt gehouden met eeuwigheid).

II

De mens is de mens niet meer van tijd tot tijd een wolf. De mens is de mens dikwijls een hel geworden. Verandering van taalgebruik die niet bij de taal blijft maar bij het denken uitkomt op grond van het gedrag. De verplaatsing van de hel van hiernamaals naar hiernumaals is voor velen al lang geleden een gegeven geworden en aldus van geloof in een te beleven werkelijkheid naar omgang met een daaraan ontleend beeld. De hel wordt minder plaats van schuld en straf maar veeleer toestand van de eigen doodsangst en de vrees dat de wereld zichzelf zal vernietigen. De hel wordt kwelling van berouw voor de mens die niet meer kan beminnen. De hel wordt afkeer in hekel van de ene mens jegens de andere. 'De hel, dat zijn de anderen', naar het slotwoord van Jean-Paul Sartre in *Huis clos* van 1944. 'Wacht niet op het Laatste Oordeel', zo vult Albert Camus in *La chute* van 1956 aan: 'Het oordeel onder mensen zelf is erger. Het Laatste Oordeel vindt alle dagen plaats.'

En Auschwitz? Is het niet de herwaardering van alle waarderingen dat als gevolg van het daar gevelde oordeel onder mensen God (en met Hem de hemel) wordt dood verklaard, terwijl niet over de Duivel (en dus evenmin over de hel) wordt gerept? Auschwitz is de hel in de tijd en weerlegt dus niet het bestaan van God maar bewijst het bestaan van de Duivel. Bevrijding uit deze hel is mogelijk gebleken [hk] zij het alleen via de schoorsteen, zoals gevangenen zelf elkaar voorhielden. En hierin schuilt meteen het verschil met de hel buiten de tijd zoals het christendom die zich voorstelt. Daar is de hel volgens de leer eeuwig.

Op de Jongste Dag zal Christus de mensheid in twee groepen scheiden als schapen en bokken, naar Matteüs (cf. 25,31-46) [hk] aan de ene zijde de rechtvaardigen die zullen heengaan naar het eeuwige leven, aan de andere zijde de vervloekten die zullen heengaan naar de eeuwige straf. Niettemin gaat volgens Augustinus in *De civitate Dei* (na 410) de barmhartigheid Gods toch zo ver dat niet alle verdoemden dezelfde straf ondergaan maar naar gelang de ernst van hun zonden. De Eeuwige immers vergeet niet ontfermend te zijn en ondanks toorn erbarmend (cf. Ps 77,10). Aldus Gods onderscheiden medelijden dat ook Dante wil doen aantreffen in zijn hellevaart als eerste deel van de *Divina Commedia* (vóór 1321).

Maar is niet *altijd* vergeving mogelijk en geldt Gods barmhartigheid niet *alle* mensen? En zou als gevolg daarvan de hel niet leeg kunnen geraken? Zou Gods oneindige barmhartigheid niet oneindiger zijn dan zonden in het tijdsbestek van een enkel mensenleven bedreven? Augustinus meent van niet. Algehele barmhartigheid betreft alleen allen die *geroepen* zijn uit joden en heidenen [hk] deze allen, niet allen allemaal. Kerkvaderlijke uitleg die nog heden de theologische vinding beheerst. Mede met beroep op hem en vooral zijn tijdgenoot Hieronymus wordt Origenes, die een eeuw eerder leefde, alsnog door het Concilie van Constantinopel in 553 als ketter veroordeeld. Waarom? Origenes is ervan overtuigd dat eeuwig wel lange tijd beduidt maar niet eindeloos. Eeuwige straf zou zo toch begrensde straf kunnen worden. En wat durft Origenes daarom leren? Alle mensen zullen op het einde van de wereld alsnog gered worden; want zo goed als de aanvang zal het einde zijn. Dan zal Christus het koningschap aan God de Vader overdragen en al Zijn vijanden vernietigen met als laatste de dood (cf. 1 Kor 15,24-28). Dit heet de volledig verzoening [hk] de apokatastasis, die de Kerk op grond van Bijbel en Leergezag afwijst. Niettemin blijft in het theologische denken steeds de spanning overwogen tussen het begrip van de menselijke wilsvrijheid en dat van de goddelijke barmhartigheid.

De katholieke Kerk leert in haar catechismus van 1992 omtrent de hel hetzelfde als in die van 1566, al is de toon minder stellig en meer overlatend aan Gods geheim in dezen. Zo stelt althans de Duitse theoloog Herbert Vorgrimler in zijn *Geschichte der Hölle* van 1993. Als berouw over groot kwaad achterwege blijft en daarmee de smeekbede om vergeving, wacht de hel [hk] de eeuwige dood als gevolg van de vrije keuze tegen God. Want de mens, naar Gods beeld en gelijkenis geschapen (cf. Gn 1,26), is ertoe bestemd zijn volledige zin in God te vinden. De mens, die deze bestemming vrijwillig afwijst, zal de eeuwige scheiding van God overkomen [hk] de pijn van de blijvende zinloosheid. Daarom bidt de Kerk dat nooit iemand van God wordt gescheiden. Hij immers wil dat eenieder wordt gered. Maar zelfs indien naar kerkelijk inzicht sprake moet zijn van zware schuld, zelfs dan past het ons ten slotte het oordeel over te laten aan de gerechtigheid en de barmhartigheid van God